

Иштван Пот

МОТИВИ И ФОРМАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ СРПСКОХРВАТСКОГ НАРОДНОГ
ПЕСНИШТВА У МАЂАРСКОЈ УМЕТНИЧКОЈ ПОЕЗИЈИ
XIX СТОЛЕЂА

После велике сеобе 1690. г. Срби су се у Угарској – заједно са ранијим српским досељеницима – прилагођавали новим околностима и приликама. Они су као способни трговци, веште занатлије и вредни сељаци играли улогу у економском животу. С временом су основали своје школе, саградили своје цркве. „Ту су Срби почели живети новим културним животом и неких сто и педесет година ту се мислило и писало за цео српски народ” – као што је рекао Јован Скерлић.¹

Иако су досељени Срби живели у истој земљи, често и у истим насељима с Мађарима, ови су српскохрватску народну поезију при крају 18. века упознали посредништвом немачког језика, немачке литературе упркос томе да је већ 1553. г. Sebastyén Tinódi Lantos у својој хроници Erdéli história (Историја Ердеља) похвално споменуо српског певача Demetra Kármána овако: „Sok hegedös vagon itt Magyarországbán, Kármán Demeternél jobb nincs az rác módban”. (Има много певача овде у Мађарској, у српском начину нема бољег од Demetra Kármána).

Тако је Ferenc Kazinczy (1759–1831) – реформатор мађарског књижевног језика, организатор литерарног живота и преводилац са више језика – 1789. г. на основу Goethea превео *Хасанагиницу* на мађарски језик у десетерцима, а објавио тек 1813. у својој књижици Kazinczyrak Poetai Berke (Kazinczyjev поетски гaj). Преводилац је веома високо ценио песничку вредност те народне песме коју је у писму упућеном Лукијану Мушицком 1812. назвао „елегијом небесне лепоте”.² Неколико година после тога, 1817. г. у једном другом писму каже о *Хасанагиници* ово: „Има

¹ Скерлић, Јован; Историја нове српске књижевности. Треће издање. Београд 1953. 7.

² Летопис Матице српске 1837 – II, 99.

ли изузев Зрињског до средине 18. века на мађарском језику свеукупно толико поетске вредности као у овој једној песми. Богме нема.”

То је велико признање које показује велико одушевљење и усхићење за српскохрватску народну песму, по којем једино еп класичне вредности (Szigeti veszedelem (Опсада сигетска) од Николе Зрињског (Zrinyi Mikls) (1620–1664) има у мађарској литератури до означеног времена сличне уметничке вредности као *Хасанагиница*.

Појава те песме у преводу Ferenc Kazinczyја 1813. г. је значајан догађај у мађарској књижевности јер се тада први пут појавио десетерац народних песама на мађарском језику који је под именом „српски манир” дуго живео у уметничкој поезији Мађара. Иако су неки писци и раније споменули српско народно песништво (Ferenc Verseghy 1791. и István Sándor 1801. г.), с интензивнијим преводилачким радом почело се тек после тога датума, када следе преводи и препеви познатих песника и писаца као што су Ferenc Kölcsey, Михаило Витковић, Ferenc Toldy и József Bajza, а 1836. појавила се позната и значајна збирка Józsefa Székácsa Szerb népdalok és hősregék (Српске народне песме и јуначки спевови). Од тога времена, па до данашњег дана наилазимо на преводе из народне поезије Срба и Хрвата у различитим листовима, часописима и у самосталним књигама или антологијама.³

Поетичност, уметничка чар и богатство тога песништва пробудили су интересовање мађарских литерарних кругова особито у првој половини прошлога столећа у доба романтизма, и подстицали њих и на истраживање сопственог народног блага.

János Horváth (1878–1961) најпознатији историчар мађарске књижевности у првој половини нашега века, посветио је у својој студиозној књизи о мађарском књижевном народном покрету пре Petöfija (A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petöfiiig, Budapest 1927) једну главу утицају српске народне поезије. Он овде спомиње и утицај Herdera и браће Grimm, али у првом реду наглашава утицај српског народног песништва и истиче значај Вукових збирки. Тај утицај захватио је шире читалачке кругове после појаве антологија Talyjeve и Eugena Wesselyја на немачком језику. Ово немачко посредовање било је нарочито значајно пре појаве прве збирке на мађарском језику, дакле, пре изласка Székácsеve књиге.

³ Kazinczy levelezése XV, 175. – Kazinczyја је већ 1788. год. упозорио на српскохрватско народно песништво његов рођени брат који је био тада војник у околини Дубице. (V. I. Fried; Die Rezeption der südslawischen Volksdichtung in der Literatur der ungarischen Aufklärung. – Studia Slavica Hung. XV, 1969. 103–118).

Као што је већ споменуто један од првих преводаца српскохрватских народних песама био је Ferenc Kölcsey (1790–1838), аутор мађарске химне. Упознавши десетерац јуначких народних песама, он је ускоро применио ту песничку форму у једној од својих оригиналних песама. У песми *Panasz* (Жаљење о пролазности живота) из 1823. г. нема додуше мотива из српскохрватског фолклора, али стих је узет из јуначких песама. Песма има тридесет десетераца без риме. Значај ове Kölcseyjeve песме је у томе да је дала подстрек великом песнику романтизма Mihályu Vörösmartyju (1800–1855) да се служи овом песничком формом.⁴ И последица Vörösmartyjevih лепих песама у десетерцима без рима била је да су се ускоро и други песници почели служити такозваним „српским маниром”, српским начином.

Поред тога треба да споменемо и то да су српскохрватске народне песме имале и свој непосреднији утицај на Vörösmartyja. Ferenc Toldy му је почетком двадесетих година скренуо пажњу на уметничка достигнућа те поезије коју је упознао читајући преводе на мађарски и немачки.⁵

Vörösmartyjeva прва песма у „српском маниру” је *Földi menny* (Земаљски рај) коју је написао 1825, и која је први пут штампана 1827. у алманаху *Aurora*. У садржају нема јужнословенских елемената (песник тражи рај на земљи и налази га у плавјм очима драге), али песма се састоји од тридесет иједног десетерца без слика и има још неких карактеристика српскохрватске народне епике као што су лирски паралелизми: анафора и палилогија.

Vörösmarty је у сличној песничкој форми написао 1826. г. песму *Csák* коју је Ferenc Toldy објавио у часопису *Felső Magyarországi Minerva* (Горњомађарска Минерва) 1827. као пример мађарске баладе у „српском маниру” на крају свога чланка о српској народној поезији. Песма је написана у такозваним „српским трохејима”, осим тога понављања, анафоре и градиације указују на то, да је песнику српскохрватска народна песма служила као узор. На то упућује и мотив виле.

1830. објављена је у *Aurori* Vörösmartyjeva легенда *Hedvig* у истој песничкој форми. Јунакиња песме је кћерка мађарског краља Људевита Великог Анжујског (1342–1382) која је у историји позната као *Jadwiga*, краљица Пољске (1371–1399). *Hedvig* је романтична легенда о доброј, чедној, благој и прекрасној краљевој кћери која ће у Пољској ширити света учења.

⁴ Horváth János: *Tanulmányok. – A „szerbus manier”*. Budapest 1956. 269.

⁵ Vörösmarty Mihály *összes munkái* I, 1884. 378.

„Све оно, што је у сличним делима великог песника профињени народни дух вишег степена, достиже врхунац у овој легенди вежући извесне стилске одлике помоћу узвишености ремек-дела уз песничку форму туђег порекла. Српски манир овом легендом престане да буде *српским* маниром и отада се подражава у нашој књижевности као Vörösmartyjeva велика оригиналност... Ову песничку форму је Vörösmarty удумаћио у нашој литератури, он јој је дао тај стилски штимунг који је за њу везан за сва времена, он ју је преливао одговарајућом и у мађарском народном наивитету удумаћеном, али у својој узвишеној инспирацији свечано уздигнутом и нежном елеганцијом” – пише János Horváth.⁶

Ову од Kazinczyja преузету и од Kölcseyja употребљену песничку форму, која је код Vörösmartyja достигла своје поетско савршенство, користили су у тридесетим годинама прошлог века, али и касније мађарски песници. Те се тако десетерац без риме српскохрватског народног пеништва потпуно удумаћио у мађарској поезији.⁷

Песници као András Fáy (1786–1864), János Gary (1812–1853), Sándor Vachott (1818–1861), Gergely Czuczor (1800–1866) и Pál Gyulai (1826–1909) писали су песме у „српском маниру”. Овамо спада и једна алегорична песма највећег мађарског песника Sándora Petofija Sz. J. kisasszony emlékkönyvébe (У споменицу госпођице С. Ј.) коју је песник 8. октобра 1846. упутио својој будућој жени Juliji Szendrey.

Међу овим налазимо љубавне песме, верске легенде, епске песме и народне бајке у стиховима, али у њиховим тематикама нема – осим неког имена ту и тамо – елемената из српскохрватске народне поезије.

У овом раздобљу има и таквих дела у мађарској поезији која не само по версификацији и песничким стилским средствима, него и по своме садржају подсећају на народне песме јужних суседа. То су таква дела чији су аутори стајали у блиској или непосредној вези са српскохрватском народном поезијом. Најзначајнији такав песник у првој половини прошлог века је Gyula Sárosi (1816–1861) који је похађао школе у Szarvasu (жупанија Békés) и Eperjesu (словачки Прешов), те је већ у својој младости научио словачки. Међу његовим школским друговима у Еперјешу било је

⁶ Horváth János n. n. m. 270. – Српскохрватски превод те песме, под насловом Hedviga из пера Магдалене Веселиновић-Анђелић, ваљаног истраживача српско-мађарских литерарних веза, штампан је у Летопису Матице српске 1973. Књ. 411. св. 1. 102–105.

⁷ О мађарском десетерцу у првој половини прошлог века објавио је студиозан рад László Gáldi користећи се структуралним и функционалном методом савремене метрике. (V. Szomszédtság és közösség. Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok. Szerkesztette Vujicsics D. Sztoján. Budapest 1972. 285–309).

и Срба који су му могли обратити пажњу на српско народно песништво. Sárosi је по укусу тадашње алманах-поезије писао и романсе од којих неке имају елементе из српскохрватских народних песама.

Његове песме *A szerencsétlen Mila* (Несретна Мила) и *A két szerelmes* (Двоје заљубљених) – који имају и поднаслов „Српска песма” – можда су препеви из српског народног песништва. Обе песме су написане у „српским трохејима” и последња почиње словенском антитезом, осим тога налазимо у њима уобичајена понављања: анафоре и палилогије. Имена у овим романсама искључиво су словенска, као Сава, Мила, Милан Драгуловић и Ружинка.

Једно од најуспелијих песничких достигнућа Gyule Sárosija је балада *A világtalan dalnok* (Слепи певач). Стари слепац Богуслав – отац му је био кнез шабачки мати му је била пореклом из породице Обилић – позива чељад на свечар где ће им уз гусле певати песму, „лепшу од Маркове јуначке љубави”. Када се чељад била сакупила, почео је песму о младалачком доживљају када је посетио гроб свога оца у долини код Дворишта. Ту је у оближњем дворцу угледао Чијаву, кћерку сераскера која је певала дивну песму. Те је отишао у Крагујевац к старом Милану, краљу гусала и тамбуре да би се код њега научио певању. Када је научио како се пева и како треба баратати тамбуром, повратио се у долину код Дворишта да би песмом поздравио Чијаву која је лепша од беле виле. Пошто није добио одговор, ушао је у дворац као прерушени гуслар где је угледао мртву девојку. Можда је и из овог садржаја јасно да је мађарска песма сентиментална, одговарајући стилу алманах-поезије. Нема у Sárosijeвој балади снаге, свежине и једрине, а ни природне једноставности народне поезије. Ипак је ова песма једна од најбољих представника „српског манира” у мађарској поезији у којој осим садржаја и формални елементи као десетерац, анафоре, палилогије и градације указују на то да је песников узор била српскохрватска народна песма. Понављањем истих речи и израза у више стихова даје песник читавој песми импресивну емоционалну тоналност и тим спољашним формалним начином повеже он разне мотиве у једну хармоничну целину.

На композицију песме Gyule Sárosija подсећа балада Ferenc Császára (1807–1858), данас већ скоро заборављеног песника, који се једино спомиње као први мађарски преводилац Дантеа и евентуално још као некадашњи противник песничког правца Sándora Petőfija. У хрватској историји књижевности можемо евентуално такођер срести његово име будући да је он био професор Ивана Мажуранића у гимназији на Риједи и вероватно је баш под његовим утицајем писао млади Мажуранић стихове и на мађарском језику.

Császár је у стилу српскохрватских јуначких песама написао баладу *Az árva szirt, Dalmát néprege* (Усамљена стена – Далматинска народна бајка) у којој стари гуслар опева трагичну љубав прелепе Бозиле, кћерке жупана отока Цреса, и јуначког Миртомира, сина крчког жупана, који због мржње отаца не могу бити сретни.

Из досадашњег излагања се види да је српскохрватско народно песништво привукло пажњу и интересовање мађарских књижевних кругова у првој половини прошлога века. Песме народне поезије су се преводиле и сразмерно рано, 1836. год. изашла је значајна *Székácséva* антологија. Доста велики број оригиналних песама се појавио у „српском маниру”, а неки песници се нису задовољили преузимањем песничких реквизита, него су се служили и садржајним мотивима народне поезије јужних суседа.

Ово живо интересовање је временом попуштало, али његових јасних трагова налазимо и у другој половини прошлога столећа. Док су се раније и већи и мањи, и позвани и непозвани служили песничком формом јуначких песама или писали песме са српском или хрватском темом, сада таква песничка дела налазимо код најзначајнијег песника, односно писца тога раздобља код *Jánosa Aranya* (1817–1882) и *Móra Jókaija* (1825–1904):

Arany, који је познат и по Змајевим преводима (*Велски барди*, трилогија *Толди* и др.) написао је 1855. год. баладу *Szibinyáni Jank* (Сибинјанин Јанко) у којој обрађује епизоду из младости *Jánosa Hunyadija*: Угарски краљ *Zsigmond* (Жигмунд) уживајући седам дана гостопримство деспота Стевана Лазаревића био је задивљен спретношћу и јунаштвом младог пажа Сибинјанин Јанка, те га је будући да му је био поданик повео са собом у свој двор где се овај касније прославио у ратовима против Турака и тако постао заједнички јунак југословенске и мађарске историје. Последња китица песме гласи:

Most is vallják, egyre dallják
Szerbhon ifjai, leányi,
Guzlicájok hangja mellett:
Ki volt Janko Szibinyáni,

De a magyar ajakon is
Neve, lire általánas:
Met, hisz él még... él örökké
A discö Hunyadi János.

(И сада кажу, стално певају младићи и девојке српске земље уз гласове гуслице: Ко је био Јанко Сибинјанин. Али и на мађарским устима је његово име, његова слава општа: Јер још увек живи... вечно живи славни Сибинјанин Јанко).

Арану се у овој балади није служио „српским трохејима”. Песма се састоји од једанаест строфа и свака строфа има по осам октава са римовањем парних стихова. Градације, понављања, једноставност израза и драматична живахност указују на инспирацију народног усменог стваралаштва, а сам садржај сведочи о подстреку српскохрватске народне поезије.

Можемо овде још споменути Арануеву песму *Népdal* (Народна песма) из 1877. год. која додуше није писана у „српском маниру”, али која је веома занимљива по својој садржини: Младу из Сентандреје чека у Српском Ковину – на острву *Csepelu*, недалеко од Будимпеште – њен вереник играјући коло, но чамац не пристане уз обалу у Ковину, него плови даље према југу, према Алексинцу и Књажевцу.

Тему за ову дражесну малу песму узео је мађарски песник можда из неке српскохрватске народне песме коју су певали Срби из околине мађарског главног града. На ову мисао упућује сама садржина, али занимљиво је и то да Арану у своме мађарском тексту употребљава такве српске речи као што су: даворија, гуслица, коло, Јован, Алексинац и Књажевац.

Mór Jókai (1825–1904) или *Mavro Jókai*, како је био познат код српске читалачке публике, веома је плодан романописац чија су дела преведена на скоро све европске језике. Он је 1882. год. написао роман *Egy játékos, aki nyer* (Карташ који добија). Фантастична радња овог дела одиграва се у Краљевици, у Франкопанском дворцу и у Паризу. И ускоци играју доста важну улогу и њихов стари гуслар пева песму *Deli Markó, a királyfi* (Делија Марко Краљевић): Марко спава у пећини и по њега долази вереница Маргарита, али он ће тек устати и вратити се у живот ако по њега долази његов коњ Дуриндо (!) и његова сабља.

Песма је писана у „српском маниру” и рзличити песнички реквизити – понављање, градација – указују на народно предање, као и појава Виле и улога броја три. Но име Маркова коња, који овде није Шарац него Дуриндо, па стих „*Deli Markó, a Kraljevics fia*” (Делија Марко, Краљевићев син) сведоче о томе да та песма не може бити превод из српскохрватског фолклора. *Jókai*, који је био надарен богатом фантазијом и који је био упућен у народну поезију различитих народа, написао је ту песму тако како би најбоље одговарала радњи романа. Ова балада је свакако један од последњих представника „српског манира” у мађарској литератури.

Херојска трагедија и потврда људског достојанства у јуначким песмама, са одговарајућим сликарским и музичким квалитетима народног десетерца импресионирале су мађарске литерарне кругове прошлог века (као уосталом и књижевнике других европских народа). Представљање догађаја и личности емоционалним тоном ритмичких стихова проже-

тим лиризмом правили су дубоки утисак на песнике, особито на песнике у доба романтизма. Они су прво прихватили и преузели песничке реквизите, у првом реду народни десетерац који је назван „српски манир”, а после је и сама тематика српскохрватских јуначких народних песама привлачила мађарске књижевнике. Тако је народна поезија југословенских народа благотворно обогатила мађарску поезију у прошлом столећу, скоро у исто време када је Петефијева песничка реч инспирирала великане српске литературе Змаја и Јакшића.

Културне и књижевне везе између југословенских народа и Мађара биле су током векова час јаче, час слабије, у зависности од историјских друштвено-политичких збивања. Ми се у наше време, у раздобљу пријатељства и међусобног поштовања, радо сећамо светлих страна наше прошлости када су наши народи узајамно обогатили своју културу и литературу.